

Ondernemingsverwachtingen voor 1993

Elk najaar houden de Kamers van Koophandel en Fabrieken de Enquête Regionale BedrijfsOntwikkeling (ERBO)¹. Dit jaar waren ruim 66.000 ondernemers bereid gegevens over 1992 te verstrekken en hun prognose voor 1993 te geven. In het kader van ERBO is aan ondernemers gevraagd naar hun verwachtingen betreffende de omzet, de export, de investeringen en de werkgelegenheid in 1993. De uitkomsten hiervan worden hierna besproken. Daarna wordt de zogenaamde 'index van het ondernemersvertrouwen' gepresenteerd. Deze geeft een samenvattend beeld van het verwachtingspatroon in het totale Nederlandse bedrijfsleven.

De verwachtingen voor 1993

Omzet

De omzetverwachting voor 1993 is minder positief dan in de voorafgaande jaren. Bijna een derde van het bedrijfsleven rekent op een omzetsijging, terwijl 11% een omzetsdaling verwacht. Bij het merendeel van de bedrijven zal derhalve sprake zijn van een stabilisatie van de omzet. De minder gunstige vooruitzichten doen zich over de gehele breedte van de economie voor. Uiteraard zijn er per sector verschillen waarneembaar. De groothandel is verreweg het meest optimistisch. Dit optimisme voor 1993 steekt opvallend af tegen de door de ondernemers zelf gesignaleerde nulgroei in 1992. Kennelijk verwacht de groothandel te kunnen profiteren van een verdere liberalisering van de Europese interne markt. Binnen de industrie laten vooral de chemie, de voedings- en genotmiddelenindustrie en de papier- en grafische industrie optimistische geluiden horen. Deze procesindustrieën zijn traditioneel sterke delen van de Nederlandse industrie die in tegenstelling tot de meeste andere delen nog concentratietendensen vertonen². De recente fusie van het pa-

piertrio, Bühmann-Tetterode, KNP en de VRG-groep tot een groot productie- en handelsconglomeraat laat zien dat deze tendensen nog niet ten einde zijn.

De meest pessimistische geluiden komen van de metaalindustrie, de non-food detailhandel, de agrarische sector en de bouwnijverheid. De conjuncturele en structurele problemen in de basismetaleen hebben natuurlijk gevolgen voor omzetverwachtingen. De kleine metaal heeft te lijden van de tegenvallende export van investeringsgoederen (met name machines) en een tegenvallende markt voor halffabrikaten (met name voor de bouwnijverheid)³. De mindere vooruitzichten in de non-food detailhandel en de bouw hebben een sterke conjuncturele component. Voor de bouw komt daar de structurele teruggang in de sociale woningbouw bij en overcapaciteit in het kantoorsegment. De mindere vooruitzichten in de agrarische sector zijn sterk gekleurd door de dreigende vermindering van Europese beschermingsmaatregelen.

Export

Bij de exportverwachting voor 1993 kunnen wij een onderscheid maken tussen het aandeel bedrijven dat verwacht te zullen exporteren en de ontwikkeling van de waarde van de export (de z.g. exportsom). Opvallend is dat 25% van de bedrijven in de exporterende sectoren verwacht te zullen exporteren⁴. Dit is twee procentpunten meer dan de in 1991 uitgesproken verwachting voor 1992. Dit optimisme is gelijkelijk verdeeld over grote en kleine bedrijven, terwijl met name kleine agrarische bedrijven, kleine groothandelsbedrijven en de grote bouwnijverheid relatief hoge exportverwachtingen hebben.

Het grote ongebruikte exportpotentieel bij het kleine bedrijfsleven lijkt in 1993 nog onvoldoende te worden aangesproken⁵. De verwachtingen betreffende de exportsom zijn duidelijk minder positief dan in het voorafgaande jaar. Dit pessimisme is weer breed verdeeld over de sectoren. De chemie is relatief het meest optimistisch. Dit sterk op de export gerichte deel van de industrie was dan ook optimistisch in zijn totale omzetverwachtingen.

Investerings

Bij de investeringsverwachting voor 1993 kunnen wij weer een onderscheid maken tussen het aandeel bedrijven dat verwacht te zullen inves-

teren en de zogenaamde investeringssom: 48% van de bedrijven verwacht investeringen te zullen doen in 1993. Dit is drie procentpunt lager dan de voorspelling voor 1992. In vergelijking met de voorgaande jaren is dit een forse daling van de investeringsgeneigdheid. De daling wordt bijna volledig veroorzaakt door een afgenomen investeringsgeneigdheid van kleine bedrijven. Uitzonderingen hierop zijn weer de kleine groothandelsbedrijven. Blijkbaar voelt het kleine bedrijfsleven zichzelf kwetsbaarder in de huidige conjuncturele onzekerheid dan het grote bedrijfsleven. Wat betreft de investeringssom zijn de vooruitzichten voor vrijwel alle sectoren voor 1993 slechter dan die voor 1992 waren.

Werkgelegenheid

Bij de werkgelegenheidsverwachting voor 1993 is er een duidelijk verschil tussen grote en kleine bedrijven. Grote bedrijven zijn veel pessimistischer dan kleine. In vijf van de zes sectoren (agrarische sector, industrie, bouwnijverheid, groothandel en detailhandel) is het percentage grote bedrijven dat rekent op een personeelsdaling hoger dan het percentage dat rekent op een personeelsgroei. Het omgekeerde geldt voor alle zes sectoren betreffende het kleine bedrijfsleven; hiermee zien wij dus dat het kleine bedrijfsleven een werkgelegenheidsbuffer biedt bij conjuncturele tegenslagen. De voorspelling is volledig in overeenstemming met het beeld van 'de zeven vette jaren' (1984-1991). De gemiddelde werkgelegenheidstoename in die periode bedroeg 94.000 banen per jaar waarvan bijna 60% bij het MKB werd gerealiseerd⁶.

1. De resultaten van de ERBO worden gepresenteerd in *Het bedrijfsleven in Nederland in 1992*, Vereniging van Kamers van Koophandel, Woerden, 1992.

2. Zie Stuurgroep Nederland industrieland, *Een keuze voor de industrie; strategische positiebepaling in Europees perspectief*, Staatsuitgeverij, 1990. Zie ook A.R. Thurik, *Structuurveranderingen in de Nederlandse industrie*, ESB, 4 september 1991, blz. 880-883.

3. Zie EIM, *Economische verkenning MKB 1993, 1992*.

4. Dit zijn de agrarische sector, industrie, bouwnijverheid, groothandel en twee delen van de dienstverlening, namelijk transport en zakelijke diensten.

5. Zie EIM, *Kleinschalig ondernemen 1991: trends in het MKB*, 1991, par. 5.4.

6. Zie EIM, *Kleinschalig ondernemen 1992: MKB en arbeidsparticipatie*, 1992.

Ondernemersvertrouwen

In het voorgaande is afzonderlijk gerapporteerd over vier kernaspecten. Deze vormen de basis voor de zogenaamde 'index van het ondernemersvertrouwen'. Voor ieder aspect is het saldo bepaald van het percentage bedrijven dat rekt op een stijgende ontwikkeling c.q. het percentage bedrijven dat rekt op een dalende ontwikkeling. De optelsom van de saldi voor de vier genoemde aspecten leidt tot een indexscore. Deze 'index van het ondernemersvertrouwen' biedt een goed inzicht in de ontwikkeling van de balans tussen de optimisten en pessimisten. Op soortgelijke wijze is een index vast te stellen voor de gerealiseerde ontwikkelingen.

Dat de 'index van het ondernemersvertrouwen' een goede voorspellende waarde heeft, blijkt uit het feit dat de lijn voor de gerealiseerde ontwikkeling vrijwel hetzelfde verloop heeft als die van het ondernemersvertrouwen, zie figuur 1. Wel is het zo dat er een toenemende discrepantie is tussen verwachtingen en realisaties. Aan het einde van de 'zeven vette jaren' blijken ondernemers hun toekomst te optimistisch in te schatten.

Uit de figuur blijkt dat het ondernemersvertrouwen gedurende de periode 1986 tot en met 1989 zich positief ontwikkelde. Voor de jaren 1991 en 1992 werden de prognoses geleidelijk minder gunstig. Voor 1993 is voor het totale bedrijfsleven sprake van een relatief sterke afname van het ondernemersvertrouwen. Deze conclusie wordt bevestigd door de indexgegevens voor de zes afzonderlijke sectoren. In alle sectoren vertoont de 'index van het ondernemersvertrouwen' een duidelijke dalende tendens, zie tabel 1. De afname is het sterkst in de agrarische sector, de dienstverlening en de industrie.

Het is interessant te zien dat de top van het ondernemersvertrouwen voor

alle sectoren bereikt wordt in 1990, behalve voor de detailhandel. Deze bereikt zijn top pas in 1992. De negatieve signalen vanuit de internationale economie bereiken de op de binnenlandse markt gerichte detailhandel natuurlijk als laatste. Dit effect geldt met name voor de Nederlandse economie met haar hoge loonstabiliteit. Deze stabiliteit hangt weer samen met een hoog aandeel van overdrachtsinkomens en een lage mate van inkomensdifferentiatie.

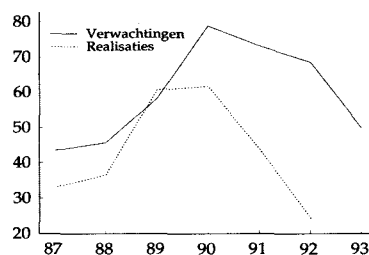
Met name de afname van de index van het ondernemersvertrouwen in de industrie zou een stimulans moeten zijn voor diegenen die een modern industriebeleid weer hoog op de politieke agenda willen zien. Te vaak wordt vergeten dat, hoewel slechts één op de tien bedrijven in de particuliere sector actief is in de industrie, de industrie goed is voor meer dan 20% van het arbeidsvolume in de particuliere sector.

Conclusie

De doorgaans betrouwbare DNB-conjunctuurindicator laat zien dat een omslag ten goede voorlopig niet te verwachten is⁷. Dit beeld is volledig in overeenstemming met het beeld dat 66.000 Nederlandse ondernemingen geven door middel van hun verwachtingen voor 1993. Deze verwachtingen zijn verzameld in het kader van ERBO 1992 en geïntegreerd in de 'index van het ondernemersvertrouwen'. Deze index daalt sinds 1990, maar de daling van 1992 naar 1993 is bijzonder groot. Met name de daling voor de industrie is verontrustend aangezien deze sector de belangrijkste pijler is van de werkgelegenheid in de particuliere sector, de basis van onze export, een voortbrenger en toepasser van moderne technologieën en een basis van afgeleide werkgelegenheid (uitbesteding).

Ondernemers hebben een gematigd vertrouwen in de exportontwikke-

Figuur 1. Index van het ondernemersvertrouwen, en index van de gerealiseerde ontwikkeling, totaal, 1987-1993

a. Zie voetnoot bij tabel 1.

ling in 1993 en een slecht vertrouwen in de ontwikkeling van de binnenlandse vraag. Het eerste ondanks de blijvend slechte vooruitzichten in twee van onze buurlanden, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk en een herschikking in het EMS in een voor Nederland ongunstige zin. Het tweede ondanks de recente btw-verlaging. De investeringsverwachting voor 1993 is veel slechter dan die voor 1992. Met name kleine bedrijven hebben nu een lagere investeringsgeneigdheid dan in het recente verleden. De rendementspositie nu is significant beter dan die in de jaren 1981-1983 en de inflatie is lager⁸. Voorts zijn er duidelijk indicaties dat de werkgelegenheid van het kleine bedrijfsleven licht zal stijgen. De beperkte investeringsgeneigdheid lijkt dus sterk bepaald door conjuncturele onzekerheid. Er zijn enige tekens van een pril herstel in de VS (werkgelegenheid, beurskoersen, volume van New Yorkse metroreizigers, enzovoort)⁹. Een bestendinging van dit herstel kan een gunstige invloed hebben op de wereldconjunctuur. Hierdoor geprikkeld kan het vertrouwen van de ondernemers in de markt weer snel terugkeren.

**Jan Hoogkamer
Roy Thurik**

De auteurs zijn secretaris en voorzitter van de Adviesraad ERBO. De eerste is adjunctsecretaris bij de Vereniging van Kamers van Koophandel. De tweede auteur is werkzaam bij het EIM en de EUR.

Tabel 1. Index van het ondernemersvertrouwen^a totaal en per sector 1987-1993

Verwachtingen	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Totaal	43,5	45,7	58,3	78,8	73,1	68,5	49,8
Agr. sector	7,7	12	34,6	41,9	15,4	24,1	-2,1
Industrie	66,5	61,1	83,9	97,1	92,1	78,4	56,5
Bouw	19,8	13,2	35,3	66	49,2	41,4	32,2
Groothandel	72	75,1	81,4	112,7	100,3	91,7	73,7
Detailhandel	4,5	0,1	11,8	17,2	24,1	26,2	13
Dienstverlening	39,5	44,3	55,6	82,3	73	72,1	48,4

a. Saldo van het percentage dat een stijging c.q. een daling verwacht van de ontwikkeling van omzet, export, investeringen en werkgelegenheid.

7. Zie DNB, Conjunctuurindicator, *ESB*, 2 december 1992, blz. 1177, en ook de rectificatie ervan, *ESB*, 9 december 1992, blz. 1204.

8. Dit kan berekend worden uit tijdreeksen van ERBO-rendementsgegevens.

9. Zie ook: OESO verwacht zwaar weer, *ESB*, 18 november 1992, blz. 1130.